

О.Ю. Закревська, аспір.

Київський національний торговельно-економічний університет

ПРОБЛЕМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ У ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

(Представлено д.е.н., проф. Жук В.М.)

Дослідження присвячено виявленню проблемних питань щодо бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості у торговельних підприємствах, а також формуванню пропозицій щодо їх вирішення. Запропоновано напрями удосконалення визначення поняття «дебіторська заборгованість» та окреслено основні її види. Встановлено, що нарахування резерву сумнівних боргів за способом визначення середньої питомої ваги, списаної протягом періоду дебіторської заборгованості в сумі дебіторської заборгованості, є оптимальним для торговельних підприємств України з огляду на його найбільшу точність та об'єктивність. Резерв запропоновано нараховувати щомісячно, що дозволить формувати інформацію про реальний стан дебіторської заборгованості для управлінського персоналу підприємства. Виявлено, що у торговельних підприємствах вартість дебіторської заборгованості може не співпадати зі справедливою вартістю реалізованої продукції (у випадках надання знижок чи повернення товарів), що впливає на достовірність фінансової звітності та управлінські рішення, що базуються на неточних даних з інформаційних джерел.

Ключові слова: *дебіторська заборгованість; сумнівна заборгованість; методи списання безнадійних боргів.*

Актуальність дослідження. На сьогодні дебіторська заборгованість є одним з найбільших негативних явищ в економіці України. Велика сума заборгованості, що існує між українськими підприємствами, призводить до кризи неплатежів, гальмування розвитку ринків, на яких працюють підприємства (внаслідок недоотримання грошових коштів, які б підприємства могли вкладати у свій подальший розвиток). Платіжна криза є значною проблемою у національній економіці в цілому.

Збільшення обсягів дебіторської заборгованості у складі активів торгов

© О.Ю. Закревська, 2015 р. – 48430,0 млн. грн., що на 18 %, або н...е, ніж у 2012 р.) пояснюється невиконанням фінансових зобов'язань контрагентів і спричиняє

порушення у фінансовому циклі підприємства, і, як наслідок, погіршення його платоспроможності. Інформаційним джерелом для управління дебіторською заборгованістю є бухгалтерський облік. Тому актуальним для торговельного підприємства є удосконалення організаційно-методичних положень бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості, що сприяє посиленню контролю за своєчасним здійсненням розрахунків з покупцями та попередженням виникнення безнадійних боргів.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Питанням бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості присвячені наукові праці багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема таких, як І.Бернар, М.Т. Білуха, Л.В. Гуцайлюк, Й.Я. Даньків, Г.Г. Кірейцев, Ж.-К. Коллі, М.В. Кужельний, Ю.А. Кузьмінський, В.Г. Лінник, О.А. Петрик, В.В. Сопко, Д.Стоун та ін. Додаткового дослідження потребують питання облікового забезпечення управління дебіторською заборгованістю у торговельних підприємствах в умовах нестабільності економіки країни.

Метою дослідження є окреслення проблем бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості у торговельних підприємствах в умовах нестабільності економіки країни та з урахуванням євроінтеграційних процесів в Україні.

Викладення основного матеріалу. Відповідно до П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» [9], дебіторська заборгованість визначається як сума заборгованостей дебіторів підприємству на певну дату. При цьому дебіторами є всі юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів. Під таке трактування підлягає як заборгованість дебіторів, яка утримується підприємством до дати погашення, так і заборгованість дебіторів, призначена для перепродажу.

Заборгованість дебіторів, що призначена для перепродажу, створюється підприємством з метою отримання прибутку або у вигляді відсотків, дивідендів, тощо, або ж від короткотермінових змін суми такої дебіторської заборгованості. Тому така заборгованість, згідно з п. 4 П(С)БО 13 «Фінансові активи» [10], є фінансовим активом, призначеним для перепродажу, і має відображатися та оцінюватися в бухгалтерському обліку відповідно до цього стандарту.

Визначення, наведене в П(С)БО 10, охоплює усю заборгованість підприємству, у тому числі і ту, яка є фінансовими інвестиціями, тобто активами, що утримуються підприємством з метою збільшення прибутку. У п. 4 П(С)БО 13 надається визначення дебіторській заборгованості, що не призначена для продажу, – «заборгованість, що

виникає внаслідок надання коштів, продажу інших активів, робіт, послуг безпосередньо боржникові, та не є фінансовим активом, призначеним для продажу» [10]. Отже, дане тлумачення більш точно розкриває сутність поняття «дебіторська заборгованість».

У міжнародній практиці не існує окремого стандарту, який би регламентував питання відображення в бухгалтерському обліку дебіторської заборгованості. Облік дебіторської заборгованості здійснюється відповідно до МСФЗ 7 «Фінансові інструменти: розкриття» [8], МСБО 32 «Фінансові інструменти: подання» [6] та МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» [7], тобто дебіторська заборгованість належить у міжнародній практиці до фінансових активів. При цьому у вказаних міжнародних стандартах не дається чіткого визначення поняття дебіторської заборгованості.

Пункт 9 МСБО 39 зазначає: «позики та дебіторська заборгованість – це непохідні фінансові активи з фіксованими платежами, які підлягають визначенню та не мають котирування на активному ринку» [7]. Таке тлумачення поняття «дебіторської заборгованості» є ширшим, порівняно з тлумаченням, наведеним у національних стандартах.

Таким чином, на основі аналізу чинних національних і міжнародних стандартів бухгалтерського обліку встановлено, що дебіторська заборгованість за розрахунками з покупцями і замовниками є сумою заборгованостей дебіторів підприємству на певну дату, що виникає внаслідок надання коштів, продажу інших активів, робіт, послуг безпосередньо боржнику, та не є фінансовим активом, призначеним для продажу.

Думка дослідників щодо необхідності класифікації дебіторської заборгованості не є однозначною. З точки зору одних фахівців [1, 5] такий поділ є важливим інструментом фінансового аналізу, з точки зору інших [2] – класифікація дебіторської заборгованості, як і будь-яка інша класифікація, є умовною, а отже, не є необхідною.

Підтримуємо позицію першої групи дослідників з огляду на те, що для управління дебіторською заборгованістю необхідна детальна інформація щодо складу, структури, своєчасності погашення тощо дебіторської заборгованості. Отже, класифікація дебіторської заборгованості має бути побудована залежно від запитів управлінського персоналу підприємства та покладена в основу розробки методики її аналізу для задоволення інформаційних вимог користувачів аналітичної інформації.

П(С)БО 10 регламентовано дебіторську заборгованість класифікувати на поточну та довгострокову, а також сумнівну та

безнадійну. Це основні класифікаційні ознаки, але їх не достатньо для формування необхідної управлінському персоналу інформації. З огляду на викладене вище, запропоновано класифікацію дебіторської заборгованості за товари, роботи та послуги за чотирма ознаками, які вважаємо за доцільне деталізувати у розрізі видів заборгованості, що залежить від специфіки діяльності торговельного підприємства, його розмірів і запитів управлінського персоналу (табл. 1).

Запропоновані види дебіторської заборгованості мають бути покладені в основу побудови переліку аналітичних рахунків до рахунка 36 «Розрахунки покупцями та замовниками» для торговельних підприємств. Наведена класифікація містить об'єктивний склад дебіторської заборгованості, зумовлений необхідністю формування інформації для управління такою заборгованістю на основі аналітичних розрахунків.

Таблиця 1

Можливі напрями управління дебіторською заборгованістю залежно від її видів

№ з/п	Ознака класифікації дебіторської заборгованості	Вид дебіторської заборгованості	Можливий напрям управлінських рішень щодо дебіторської заборгованості
1	Термін погашення	Поточна, довгострокова	Контроль за строковістю погашення дебіторської заборгованості; прийняття рішення щодо строків можливого відстрочення платежу за конкретними покупцями та умов, які необхідно передбачити у наступних договорах купівлі–продажу, та постачання з конкретними покупцями
2	Забезпеченість	Забезпечена (гарантія, застава, порука, вексель тощо) та незабезпечена	Управління ступенем ризику непогашення дебіторської заборгованості

3	Своєчасність сплати боржником дебіторської заборгованості	Нормальна, відстрочена, прострочена (сумнівна, безнадійна)	Управління своєчасністю погашення дебіторської заборгованості; диверсифікація ризиків її непогашення
4	Зв'язок з нормальним операційним циклом	За значенням показника період обороту дебіторської заборгованості	Управління тривалістю операційного циклу підприємства

Найбільшої уваги з точки зору управління потребує група, що характеризує своєчасність сплати боржником дебіторської заборгованості, а саме сумнівна і безнадійна заборгованість.

Відповідно до П(С)БО 10, сумнівний борг – поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує невпевненість її погашення боржником; безнадійна дебіторська заборгованість – поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує впевненість про її неповернення боржником або за якою минув строк позовної давності [9].

МСФЗ 39 [7] містить детальні характеристики дебіторської заборгованості, яка може бути визнана сумнівною, а саме: значні фінансові труднощі дебітора; фактичний розрив договору, наприклад, невиконання умов угоди або прострочена заборгованість щодо сплати відсотка або основної суми; надання дебітору пільгової позики, яку підприємство не розглядало б за інших умов; висока ймовірність банкрутства або іншої фінансової реорганізації дебітора; визнання збитку від зменшення корисності дебіторської заборгованості в попередньому періоді; зникнення фінансового ринку для цього фінансового активу внаслідок фінансових труднощів. Вказані характеристики можуть бути застосовані і для практики визнання дебіторської заборгованості сумнівною вітчизняними підприємствами.

Наявність безнадійного боргу обумовлює втрату доходу і зменшення прибутку та підлягає списанню. У міжнародній практиці існує два методи списання безнадійних боргів:

- метод прямого списання;
- метод нарахування резерву (формування чистої реалізаційної вартості).

Метод прямого списання передбачає списання безнадійної дебіторської заборгованості на інші операційні витрати одразу після того, коли стає достовірно відомо, що заборгованість покупцем погашена не буде.

Метод має перевагу – простота застосування, але поряд з тим здобуває критику в частині завищення суми дебіторської заборгованості на кінець звітного періоду, що відображається у звітності, у зв'язку з відсутністю коригувань вказаної суми на вартість безнадійної заборгованості, яка може виникнути найближчим часом (це зумовлює похибки в результатах аналізу дебіторської заборгованості та формування завідомо неправильних проектів управлінських рішень на основі таких результатів); відбувається порушення принципу бухгалтерського обліку відповідності доходів і витрат, у зв'язку з визнанням витрат значно пізніше, ніж суми доходів, що їм відповідає.

Метод прямого списання безнадійної дебіторської заборгованості доцільно застосовувати виключно у випадках, коли вона має незначні розміри. В інших випадках застосування прямого методу недоречно, адже суперечить принципу обачності.

Метод нарахування резерву сумнівних боргів дозволяє досягнути одного з основних принципів бухгалтерського обліку – принципу обачності. Резерв сумнівних боргів створюється як джерело погашення частини дебіторської заборгованості, щодо якої існує впевненість про її неповернення боржником або за якою минув строк позовної давності. Розрахунок резерву базується на сумі сумнівної заборгованості, яка відповідає таким критеріям:

- заборгованість виникла внаслідок звичайної господарської діяльності;
- заборгованість є поточною;
- заборгованість не належить до безнадійної.

Сума резерву сумнівних боргів розраховується за такими методами:

- методом абсолютної суми сумнівної заборгованості;
- методом застосування коефіцієнта сумнівності.

При застосуванні методу абсолютної суми сумнівної заборгованості резерв визначається шляхом оцінки платоспроможності окремих дебіторів. Тобто, підприємство аналізує поточну дебіторську заборгованість у розрізі покупців та коефіцієнтів їх платоспроможності для виявлення сум сумнівної заборгованості, після чого на загальну суму виявленої сумнівної заборгованості створюється резерв та відображається в бухгалтерському обліку. Використання цього методу доцільне у випадку, коли у підприємства є порівняно невелика кількість дебіторів та інформація про можливе непогашення ним наявної заборгованості.

Метод застосування коефіцієнта сумнівності передбачає розрахунок відповідного коефіцієнта, що можливо за такими способами:

– визначення питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході (порядок розрахунку: 1) визначення частки доходів, нарахованих у попередніх періодах, що не була оплачена покупцями; 2) розрахунок коефіцієнта сумнівності шляхом ділення суми безнадійної дебіторської заборгованості на суму сумарного чистого доходу від реалізації за обраний період);

– класифікація дебіторської заборгованості за строками непогашення (послідовність застосування: 1) групування дебіторської заборгованості за строками її непогашення; 2) визначення величини резерву, яка дорівнює сумі сумнівних боргів на дату аналізу);

– визначення середньої питомої ваги, списаної протягом періоду дебіторської заборгованості в сумі дебіторської заборгованості на початок відповідного періоду за попередні 3–5 років (послідовність застосування: 1) визначення суми списаної безнадійної заборгованості за обраний період; 2) обчислення її питомої ваги у загальній сумі дебіторської заборгованості на початок періоду; 3) розрахунок коефіцієнтів сумнівності за кожен з обраних періодів (суму списаної дебіторської заборгованості за обраний період поділити на суму дебіторської заборгованості на початок кожного року в обраному періоді); 4) розрахунок коефіцієнта сумнівності загального як середньої арифметичної простої від сукупності коефіцієнтів сумнівності за кожен з обраних періодів).

Метод нарахування резерву сумнівних боргів, а також спосіб розрахунку коефіцієнта сумнівності підприємство обирає самостійно і фіксує в обліковій політиці. Найбільш точним і доцільним для застосування торговельними підприємствами вважаємо спосіб визначення середньої питомої ваги, списаної протягом періоду дебіторської заборгованості в сумі дебіторської заборгованості з огляду на його найбільшу точність та об'єктивність. Похибки у розрахунку величини резерву сумнівних боргів певним чином згладжуються у зв'язку з можливістю віднесення суми безнадійної заборгованості до інших операційних витрат у сумі, що перевищує раніше нарахований резерв, відповідно до положень П(С)БО 10 [9]. А суми відшкодування раніше списаної безнадійної дебіторської заборгованості мають бути враховані до складу інших операційних доходів.

Відповідно до п. 7 П(С)БО 10 [9], поточна дебіторська заборгованість включається до підсумку балансу за чистою вартістю її реалізації. А чиста реалізаційна вартість дебіторської заборгованості

визначається як сума поточної дебіторської заборгованості, зменшена на резерв сумнівних боргів. Таким чином, визначення суми резерву сумнівних боргів – необхідна умова діяльності будь-якого підприємства, яке має дебіторську заборгованість.

Основним нормативним документом, який регламентує методи формування резерву сумнівних боргів, є П(С)БО 10. Нарахування резерву сумнівних боргів згідно з П(С)БО 13 [10] не передбачається, проте стандарт регулює питання первісної оцінки і оцінки на дату балансу дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги. На підставі аналізу П(С)БО 13 з'ясовано, що на дату балансу підприємству необхідно оцінювати суму втрат від зменшення корисності дебіторської заборгованості, яка визначається як різниця між його балансовою та теперішньою вартістю очікуваних грошових потоків, дисконтованих за поточною ринковою ставкою відсотка на подібний фінансовий актив, з визнанням цієї різниці іншими витратами звітного періоду. Отже, виникає суперечність між вказаними стандартами в частині оцінки дебіторської заборгованості на дату балансу. Так П(С)БО 10 передбачена оцінка дебіторської заборгованості за чистою реалізаційною вартістю, а в П(С)БО 13 даний вид оцінки відсутній, хоча мова йде в обох документах про дебіторську заборгованість як фінансовий актив.

Для врегулювання виявлених неспівпадінь вважаємо, що в П(С)БО 13 необхідно внести доповнення в частині необхідності оцінки поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги за чистою реалізаційною вартістю, що дозволить узгодити положення вказаних стандартів та у звітності відображати дебіторську заборгованість у реальній оцінці.

Щодо періодичності нарахування резерву сумнівних боргів, то П(С)БО 10 передбачено вказаний резерв нараховувати станом на момент складання фінансової звітності, тобто щоквартально. У практиці господарювання в умовах економічної кризи кількість сумнівних і безнадійних боргів постійно зростає, тому нарахування резерву сумнівних боргів пропонуємо проводити раз на місяць, що в умовах комп'ютеризації бухгалтерського обліку не збільшить навантаження на бухгалтерів та дозволить формувати інформацію про реальний стан дебіторської заборгованості на підприємстві для управлінського персоналу.

Ще одним проблемним питанням бухгалтерського обліку поточної дебіторської заборгованості є її оцінка. Методи оцінки дебіторської заборгованості мають забезпечити дотримання викладеного у Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» [4] одного

з основних принципів підготовки фінансової звітності – обачності, відповідно до якого сума оцінки активів і доходів підприємства не має бути завищена.

Результати проведеної систематизації праць попередників [3] дають можливість визначити такі види вартостей, за якими здійснюється оцінка дебіторської заборгованості (табл. 2).

Таблиця 2
Особливості оцінки дебіторської заборгованості за її видами

№ з/п	Вид оцінки	Характеристика способів оцінки
1	За історичною собівартістю	Оцінка за первісною вартістю дебіторської заборгованості, передбаченою договорами купівлі-продажу чи постачання
2	За вартістю реалізації (погашення)	Оцінка згідно з умовами договорів факторингу, форфейтингу, оцінка на основі дисконту векселя, за чистою вартістю реалізації, експертна оцінка з урахуванням оцінки продажу
3	За поточною вартістю	Оцінка на основі валютного курсу, індексу цін, поточної процентної ставки (на основі методу потоку, що дисконтувався)
4	За теперішньою вартістю	Теперішня оцінка на основі первісної вартості (метод оцінювання – первісний), теперішня оцінка на основі поточної вартості (метод оцінювання – поточний)

Отже, вартість дебіторської заборгованості залежить від моменту оцінювання. Так при первісному визнанні дебіторської заборгованості в бухгалтерському обліку вона оцінюється за первісною вартістю, яка формується з вартості переданих дебітору активів – товарів, виконаних робіт, послуг, суми переданих грошових коштів, нарахованих до одержання відсотків тощо.

Виходячи з положень П(С)БО 10, поточна дебіторська заборгованість, пов'язана з реалізацією продукції, товарів, робіт, послуг визнається активом одночасно з визнанням доходу від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг. Отже, первісна вартість дебіторської заборгованості за реалізовану продукцію (товари) наближена до її справедливої вартості, а різниця, яка виникає між ними, є незначною.

Хоча в певних випадках, які в практиці господарювання торговельних підприємств є досить частими, сума доходу може не збігатися зі справедливою вартістю реалізованої продукції, товарів,

робіт, послуг. Так, якщо товари реалізовані зі знижкою, дохід визначається за меншою сумою, ніж справедлива вартість.

Виходячи з цього, первісна вартість дебіторської заборгованості за реалізовані товари буде залежати від:

- надання покупцю знижки до чи після дати реалізації;
- повернення товарів покупцями.

Завищення/заниження оцінки дебіторської заборгованості впливає на достовірність фінансової звітності та управлінські рішення, що базуються на неточних даних з інформаційних джерел.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті дослідження виділено ряд проблемних питань бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості у торговельних підприємствах і надано пропозиції щодо їх вирішення. Так запропоновано напрями удосконалення визначення поняття «дебіторська заборгованість» – сума заборгованостей дебіторів підприємству на певну дату, що виникає внаслідок надання коштів, продажу інших активів, робіт, послуг безпосередньо боржнику, та не є фінансовим активом, призначеним для продажу; та окреслено основні її види. Запропонована класифікація дебіторської заборгованості сприяє наданню якісної бухгалтерської інформації для контролю, аналізу та управління залежно від конкретних потреб користувачів у період антикризового управління.

На основі дослідження існуючих методів списання безнадійних боргів встановлено, що нарахування резерву сумнівних боргів за способом визначення середньої питомої ваги, списаної протягом періоду дебіторської заборгованості в сумі дебіторської заборгованості, є оптимальним для торговельних підприємств України з огляду на його найбільшу точність та об'єктивність. Резерв запропоновано нараховувати щомісячно, що дозволить формувати інформацію про реальний стан дебіторської заборгованості для управлінського персоналу підприємства.

Щодо оцінки дебіторської заборгованості на дату балансу, встановлено, що у торговельних підприємствах сума доходу від реалізації товарів, а, отже, і вартість дебіторської заборгованості може не збігатися зі справедливою вартістю реалізованої продукції (у випадках надання знижок чи повернення товарів), що впливає на достовірність фінансової звітності та управлінські рішення, що базуються на неточних даних з інформаційних джерел.

Перспективами подальших досліджень є питання організації та методики бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості у

торговельних підприємств, що базуються на запропонованій класифікації такої заборгованості.

Список використаної літератури:

1. Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємства / М.Д. Білик // Фінанси України. – 2003. – № 12. – С. 24–36.
2. Бланк И.А. Финансовый менеджмент : учебный курс / И.А. Бланк. – К. : Ника–Центр ; Ольга, 2002. – 528 с.
3. Горбачова О.М. Облік і аналіз дебіторської заборгованості: проблеми та шляхи їх вирішення / О.М. Горбачова, Л.В. Лахай // Торгівля і ринок. – 2010. – № 30. – Т. 2. – С. 392–399.
4. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14> від 16.07.1999 р. № 996-ХІV.
5. Льяшенко Н.С. Значення класифікації в управлінні дебіторською заборгованістю на підприємстві / Н.С. Льяшенко // Економічний простір. – 2009. – № 27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2009_27/Stati/27P_DF.pdf.
6. МСБО 32 «Фінансові інструменти: подання» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_029.
7. МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_015.
8. МСФЗ 7 «Фінансові інструменти: розкриття» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_007.
9. П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» ; затв. наказом Міністерства фінансів України від 08.10.99 р. № 237 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99>.
10. П(С)БО 13 «Фінансові активи» ; затв. наказом Міністерства фінансів України від 30.11.2001 р. № 559 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01>.

ЗАКРЕВСЬКА Олена Юріївна – аспірант кафедри бухгалтерського обліку Київського національного торговельно-економічного університету.

Наукові інтереси:

– облік і аналіз дебіторської заборгованості торговельних підприємств.

E-mail: helendm@bigmir.net.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2015.